

1935 VE 2009 MANTIK ÖĞRETİMİ PROGRAMLARINA GÖRE YAZILMIŞ DERS KİTAPLARINDAKİ MANTIK KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Öğr. Gör. Ekrem Ziya Duman
Gazi Üniversitesi
Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D.
ezduman@gmail.com

Aytekin Demircioğlu
Gazi Üniversitesi
Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D.
Doktora Öğrencisi
demircioglu.aytekin@gmail.com

Özet

Bu çalışmada mantık dersinde işlenen çeşitli kavramların, 1935 ve 2009'da hazırlanan iki ayrı öğretim programına göre yazılmış olan ders kitaplarında nasıl işlendiği ve bu kavramlardaki değişiklikler tartışılmıştır. Çalışmadaki kavramsal karşılaştırma için 1935 programına göre Cemil Sena Ongun tarafından yazılmış 1943 tarihli Felsefe ve Sosyoloji kitabı ile 2009 programına göre Milli Eğitim Bakanlığı tarafından komisyona yazdırılmış olan 2011 tarihli mantık ders kitabı esas alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mantık, Öğretim Programı, mantık kavramları.

A COMPERATIVE STUDY ABOUT SOME LOGIC CONCEPTS IN TWO COURSE BOOK WRITTEN ACCORDING TO 1935 AND 2009 LOGIC CURRICULUM

Abstract

In the current study, logic concept which were used in two different curriculum, developed in 1935 and 2009 were analysed from the wiew point of their content and their change in the process. The conceptual comparison was made of two different course book, one was written by Cemil Sena Ongun in 1935 and the other written by a committee from Ministry of National Education.

Key Words: Logic, Curriculum, Logic concepts.

GİRİŞ

Bu çalışmada kavramsal karşılaştırma 1935 programına göre Cemil Sena Ongun tarafından yazılmış 1943 tarihli Felsefe ve Sosyoloji kitabındaki mantık kavramları temel alınarak 2009 programına göre Milli Eğitim Bakanlığı tarafından komisyona yazdırılmış olan 2011 tarihli mantık ders kitabındaki kavramlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda kavramların aynılığı, benzerliği, farklılığı, kavram değişimleri, kavramların açıklamalarına ilişkin değişiklikler, kavramların anlamlarına ilişkin değişiklikler ve doğru kullanıp kullanılmadığı irdelenmiştir. Bunların yanında her iki kitaptaki konu başlıkları karşılaştırması da yapılmıştır.

1935 VE 2009 MANTIK ÖĞRETİMİ PROGRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1935 mantık öğretim programında 13 maddeden oluşan dikkat edilecek noktalar belirtilmiştir. Buna göre ilimlerin özü kavranmalı, müspet ilmin önem ve değerinin kavranması hususları vurgulanmalıdır. Mantık öğretiminde ilmi düşüncenin aşamaları ile ilimde büyük keşiflerde bulunmuş birkaç alimin yaptıklarına değinilmelidir. Bunların yanında matematik, fizik, biyolojik ve sosyal ilimlerin gelişim tarihi, psikolojinin gelişimi konularından bahsedilmelidir. Surî mantık konusu üzerinde gerektiği kadar durulmalıdır. Zihnin genel kuralları söylenirken daha çok tümdengelim ve tümevarım üzerinde durulmalıdır. Matematiksel tümdengelim ve kıyas

arasındaki fark belirtilmelidir. Bu bağlamda matematiğin zihin için önemin anlatılmalıdır. İlke ve kuramların ilimdeki değeri ayrıntılı olarak anlatılmalıdır. Psikoloji bilgilerine yeri geldikçe değinilmelidir.

2009 mantık öğretimi programı 10 tane genel amaç ve 53 kazanımdan oluşmaktadır. Programın içeriğini oluşturan temel konular; doğru düşünme, mantığın uygulama alanları, kavram, terim, tanım, önerme, çıkarım, dilin görevleri, anlama ve tanımlama, önermeler mantığı, yüklemeler mantığı ve çok değerli mantık konulardır.

2009 mantık öğretimi programı yapılandırmacı yaklaşım temelinde hazırlanmış ve program geliştirme tekniklerine uygun bir programdır. Programda mantık ders kitaplarında yer alması gereken temel kavramlar, noktalar her kazanımın karşısında açıklamalar başlığı altında belirtilmiştir. Dolayısıyla hangi kazanımın hangi konu başlığı altında işlenmesi ve bunların işlenmesi sürecinde hangi içeriğin açıklanması gerektiği açık şekilde gösterilmiştir. Ayrıca bu programda kazanımların işlenmesi sürecinde kitap yazarları ve öğretmenlere yol göstermesi açısından etkinlik örnekleri yer almaktadır.

1935 ve 2009 mantık öğretimi programlarının bu genel görünümüne bakıldığında, 1935 mantık programına göre mantık kitabı yazan yazarların içerik bakımından esnek olduğu söylenebilir. 2009 mantık öğretimi programına göre mantık kitabı yazan yazarların ise içerik bakımından açık ve net şekilde sınırı çizilmiştir.

1943 VE 2011 MANTIK KİTAPLARINDA ELE ALINAN KAVRAMLAR

Çalışmada üzerinde durulan temel mantık kavramları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

1943 mantık kitabındaki kavramlar	2011 mantık kitabındaki kavramlar
Aklın nazım ilkeleri	Akıl ilkeleri
Andırış	Analoji
Antimem	Entimem (Eksik önemeli kıyas)
Araçlı usavurma	Kıyas (tasım)
Bağlılaşma	İlişki
Belit	Aksiyom
Bölüm	Bölme
Evirme	Döndürme
Hakikat	Doğruluk
İçlem	İçlem
İkilem	İkilem (dilemma)
İmge	Tasarlanan
Kaplam	Kaplam
Karşılama	Karşıtlık çıkarımları
Karşıt	Karşıt
Kilgil	Pratik
Koşaç	Bağ
Mantık(Genel mantık-Yöntembilim)	Mantık
Nedensellik	Yeter-sebep
Nefiy	Değilleme önermesi
Nicelik	Nicelik
Nitelik	Nitelik
Olumlu	Olumlu
Olumsuz	Olumsuz
Öncül	Öncül
Önerme	Önerme

Önermelerin bağlanaşması	Karşıolom çıkarımları
Özdeşlik	Özdeşlik
Somut	Somut
Sonurgu	Sonuç
Sorit	Sorit
Soyut	Soyut
Tanım	Tanım
Tanıt	İspat
Tasarım	Tasavvur
Terim	Kavram-terim
Tikel	Tikel
Tümdengelim	Tümdengelim
Tümel	Tümel
Tümevarım	Tümevarım
Tür	Tür
Usavurma	Akıl yürütme
Yadı	Değilleme
Yalınç	Basit
Yüküm	Yüklem
Zorunlu	Zorunlu

1943 VE 2011 MANTIK DERS KİTAPLARININ KONU BAŞLIKLARI AÇISINDAN FARKLILIKLARI

1943 yılında yazılan mantık kitabında metodoloji ana başlığında olup 2011 yılında yazılan mantık kitabında olmayan konu başlıkları genel olarak şöyledir:

Üç hal kanunu, bilginin dereceleri, bilimin kaynağı, insan anlayışının safhaları (ilkel anlayış, iskolastik anlayış, pozitif bilim, bilimsel düşünce), bilimin ereği-vasıfları ve bilimlerin sınıflanması (Aristoteles, Bacon, Amper, A.Comte, Spencer'in sınıflamaları ve en yeni sınıflama), özel metotlu tinsel bilimler (ruhbilim, tarih, sosyoloji), genel metotlar (tümdengelim-tümevarım-sezgi), matematikte metot, konut (postulat), tasımlarla-tanıtın farkı, tabiat bilimlerinin metodu, kanun nedir ve çeşitleri, fizik ve kimya tarihi, ilke, deneysel bilimlerde tümdengelim, biyolojide metot, tabiat bilimlerinde yeni kuramlar (mekanizm, dinamizm, elektron kuramı), biyolojideki kuramlar (mekanizm, dinamizm, organizm, evrimcilik), tinsel bilimlerde metot (ruhbilimde-tarihte-sosyolojide), hakikat ve yanılma.

2011 yılında yazılan mantık kitabında olup 1943 yılında yazılan mantık kitabında olmayan konu başlıkları ise genel olarak şöyledir:

Mantığın uygulama alanları içerisinde yer alan mantık ve teknik, mantık ve felsefe, nelik, gerçeklik, kimlik, mantık ve dil, dilin görevleri, çok anlamlılık, belirsizlik, olgusal ve sözel tartışmalar, sembolik mantık, sembolleştirme, doğruluk çizelgeleri, çözümleyici çizelge, niceleme mantığı, çok değerli mantık, üç değerli mantık, bulanık mantık.

1943 mantık kitabındaki konularda özellikle sembolik mantık konusunun olmaması, sembolik mantığın eğitim hayatımıza 1938'den sonra girmesi nedeniyle mantık öğretimi programında yer alamamasına bağlanabilir. Ayrıca 1943 mantık kitabındaki bu konularda dönemin sosyo-ekonomik ve politik izlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle bu dönemde pozitivizm akımının etkileri mantık öğretimi programında ve mantık ders kitabında yer alan konular dolayısıyla görülmektedir.

Çok değerli mantık ve bulanık mantık çalışmaları da 1950’li yıllardan sonra hız kazandığı bilinmektedir. Özellikle bulanık mantık 1965’te ortaya çıkmıştır. Bu durum bu konuların 1943 mantık ders kitabında neden olmadığına açıklık getirmektedir. Bunların yanında sembolik mantık konusu öğretim programına 1970’ten sonra eklenmiştir. Dolayısıyla mantık ders kitaplarında yer alışı da bu tarihten sonra mümkün olmuştur.

2011 mantık ders kitabında mantık ve teknik, bulanık mantık, mantık ve dil konularının yer alması son yıllarda teknolojinin ve dilsel çözümleme çalışmalarının hız kazanmasına bağlanabilir. Ayrıca mantığın öneminin öğrenciler tarafında tam olarak anlaşılamamasının en önemli nedenlerinden birisinin mantığın dil ile ilişkisinin yeterince öğrencilere açıklanmaması olduğu düşünüldüğünde mantık ve dil ünitesi programa eklenmiştir. Böylece mantık ders kitaplarında bu konuya yer verilmiştir.

1943 VE 2011 MANTIK DERS KİTAPLARINDAKİ MANTIK KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1943 yılında yazılan mantık kitabına göre mantık iki çeşittir. Bunlar genel mantık ve yöntembilimdir. Kitaptaki genel mantık konularına bakıldığında 2011 yılında yazılan mantık kitabındaki konularla benzerlik göstermektedir. Fakat yöntembilim adı altında ele alınan genel başlıklar 2011 yılında yazılan mantık kitabındaki konularla benzerlik göstermemektedir. Yöntembilim olarak verilen konularda mantığın bazı kavramları 2011 yılındaki kitapla benzerlik göstermektedir.

1943 yılındaki mantık kitabında mantık iki şekilde tanımlanmıştır. İlk olarak mantık, hakikatin şartlarını inceleyen, hakikati elde etmek için gerekli olan düzgü, yol ve yöntemleri gösteren, sonuçta doğru ile yanlış ayırt etmek için zihnin yaptığı işlemlerden bahseden bir bilim olarak tanımlanmıştır. İkinci olarak ise mantık, zihnin kendi kanunlarına uygunluğu esasına dayanan, hakikati bulmak için öznen nesneye hareket eden ve bu süreçte terimleri, önermeleri ve usavurmaları işlemler işlem olarak kullanan bir yapı olarak açıklanmıştır. Birincisinde bilim mantığa bağlıdır. İkincisinde mantık bilime bağlıdır ve bilimden çıkar.

2011 yılındaki mantık kitabında da mantık iki şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan birincisi, doğru düşünme olarak mantıktır. Bu da doğru, düzgün tutarlı düşünmeye karşılık gelen düşünme türü ve tarzıdır. Akıl ilke ve kurallarına göre yapılır. İkincisi doğru düşünme biçimi konu alan disiplin olarak mantıktır. Doğru düşünmenin ilke ve kurallarını inceleyen bir disiplin olarak açıklanmaktadır. Bu biçimsel özellik bilim ve felsefede kullanılabilecek ve doğru bilgiye ulaştırabilecek araç özelliği niteliği taşır.

1943 ve 2011 yıllarındaki mantık kitaplarında mantığın ikiye ayrılarak iki şekilde tanımlandığı ve bu ayrımlarla tanımların paralellik taşıdığı dikkati çekmektedir. Bu durumdan da mantığın anlamının, yararlarının, kullanımının nedeninin ve amacının genellenebilir bir nitelik taşıdığı sonucu çıkarılabilir.

1943 yılındaki kitapta mantık ve psikolojinin konusunun benzerlik ile farklılıklarına değinilmiştir. Mantığın ve psikolojinin ortak konusunun zihin olduğu ifade edilmiş fakat psikolojinin insan zihni dışında hayvan zihinlerini de incelediği ve böylece mantığın sağlıklı zihinleri incelerken psikolojinin diğer yapılarındaki zihinleri de incelediği vurgulanmıştır. 2011 yılındaki kitapta ise mantığın uygulama alanları başlığı altında mantığın diğer bilimlerle ilişkisine değinilirken psikoloji ile ilişkisine yer verilmemiştir. Bunun nedeni öğretim programında yer alan kazanımların dışındaki konulara yer verilmemesi olabilir.

1943 yılındaki kitapta terim, imgelerle fikirlerin kelimeyle ifadesidir. Örneğin şeker, ağaç. Terimler soyut olabilirler. Fazilet gibi. Ya da somut olabilirler Ahmet, Ankara gibi. Verilen bu örnekler aynı zamanda tek terimlerdir. Terimler bir de birleşik olabilirler. Haydarpaşa Lisesi gibi. 2011 mantık kitabında ise terim, zihinde tasarlanan nesnelerin (kavramların) dil ile ifade edilmesidir. Bunlar birer sözcüktür. Fakat her sözcük terim değildir. Terimler ad olarak yalın halde, fiil olarak mastar halde bulunur ve bir ya da birden fazla sözcükten oluşabilirler. Kitap, Devlet Demir Yolları gibi. Bununla birlikte 2011 mantık kitabında terimlerin değil, kavramların somut ve soyutluğundan bahsedilmiştir.

Alan literatüründe kabul gören bazı mantık kitaplarındaki terim tanımları ise şöyledir: Ural (1985:13)’a göre dil içinde anlam taşıyan en küçük birimler terimlerdir. Terimler her türlü maddi ve manevi nesneleri, tek tek olayları, yani kısaca olguları ifade etmeye yararlar. Topçu (2001:13-14)’ya göre terim bir fikrin ifadesidir. Özlem

(1996:57)'e göre ise terim, kavramın dil ile ifadesidir. Yani terim, zihnimizde düşünülmüş olan şeye ilişkin tasarımın dilsel işaretidir. Terim, kavrama dilsel yoldan işaret ettiği gibi kavramın anlamını da çağırıştır. Tasarım olarak kavram, imgeden farklıdır. İmge, uzay ve zaman içinde algıladığımız herhangi tekil bir nesnenin bizdeki tekil izlenimdir (şu anda algıladığım “bu masa” gibi). Oysa kavram duyusal bir izlenim değil tasarımıdır. Bu nedenle tekil bir şeyin imgesi ile tekil bir şeyin kavramı farklıdır. Kavram, zihinsel bir etkinlikte oluşturulabilir fakat imge, duyusal bir izlenim olarak kalır.

İncelenen iki kitaptaki terim tanımlarının benzerlik taşıdığı görülse de bu açıklamalardan hareketle imge kavramı noktasında tam bir birliktelik olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta alan literatüründe imge kavramı üzerinde farklı tanımlar olduğu görülmektedir. Çünkü yukarıdaki anlamı dışında imge, hayal olarak da adlandırılmaktadır. 1943 ve 2011 yıllarındaki mantık kitaplarında terimin tek ve birleşik olabileceğine ilişkin açıklamaların ve örneklerin paralellik taşıdığını söylenebilir. Fakat bunlardan terim tanımlarının farklı yorumlanabileceği sonucu çıkarılabilir. Literatürdeki terim tanımlarına bakıldığında da farklı açıklamalar olduğunu görülmektedir. Bu tanımlardan Topçu'nun terim tanımı ile Ongun'un tanımının birbirlerine daha yakın olduğunu anlaşılmaktadır.

1943 mantık kitabına göre terimler nicelik bakımından tümel ya da tikel de olabilirler. Her insan tümel, bazı insanlar tikel. Terimler nitelik bakımından olumlu ya da yadısli olabilir. İnsan olumlu, insan değildir olumsuz terimdir. 2011 mantık kitabında ise anlamlarına göre kavramlar olarak tümel ve tikel kavramlardan bahsedilmiştir. Fakat her iki kitapta da verilen örnekler aynıdır. Ayrıca anlamlarına göre kavramların içerisinde olumlu ve olumsuz kavramlar açıklanmıştır. Örneğin çalışkan olumlu, çalışkan olmayan olumsuzdur. Bunlara göre her iki kitapta da verilen örnekler birbirleriyle uyusmaktadır. 1943 mantık kitabında “yadısli” kelimesinin değillemeli ya da olumsuz anlamında kullanıldığı dikkati çekmektedir. Çünkü yadısma kelimesinin anlamı, bir yargıdan onun karşıtı olan yargıya geçme, nefiydir (www.tdkterim.gov.tr). Nefiy ise mantıkta değilleme önermesi demektir. Bu açıklamalar da “yadısli” kelimesine yüklenen anlamı desteklemektedir.

1943 mantık kitabında terimlerin bağlaşıması işlem ve kaplam olarak sınıflandırılmıştır. Terimlerin niceliği bakımından vasıflarının hepsine kaplam, nitelik bakımından vasıflarının hepsine işlem denir. İşlemi ancak zihnimizle çözümleyebiliriz ve bunlar öge durumundaki vasıflardır. Ayrıca daha soyut ve geneldirler. Kaplam ise sayı itibari ile bulabileceğimiz çeşittir. Daha az genel ve soyuttur. 2011 mantık kitabında işlem, bir kavramın içine aldığı varlıkların ortak özelliklerinin tümü olarak tanımlanırken kaplam ise bir kavramın içine aldığı varlıkların tümü olarak tanımlanmıştır.

Çüçen (2006:54)'e göre bir kavram işaret ettiği nesne ve varlıkların ortak özelliklerini belirtiyorsa o kavramın işlemi, kavranılan tüm nesne ve varlıklara ise o varlığın kaplamı denir. Buna göre 2011 mantık kitabındaki tanımların bu tanımlara yakın olduğu anlaşılmaktadır. 1943 mantık kitabında işlem ve kaplam kavramları daha ayrıntılı açıklanmıştır. Ayrıca 2011 mantık kitabında işlem tanımındaki ortak özellikler, örneğin hareket etmek ifadesinin 1943 mantık kitabında yer alan işlem açıklamasındaki kaplama göre daha soyut ve genel ifadesine karşılık geldiği söylenebilir. Bununla beraber 2011 mantık kitabında kaplam tanımındaki kavranılan tüm nesneler ifadesi sayılabilir olduğundan bu ifadenin 1943 mantık kitabındaki niceliksel ve daha az genel açıklamasına karşılık geldiği söylenebilir.

Günümüzde literatürde bölüm işi bölme olarak karşılık bulmuştur. Bölme, kaplamsal bir işlem olup bütünü tekil veya tikellere bölmektir (Çüçen, 2006:62). 1943 mantık kitabına göre ise bir terimin kaplamını sayı bakımından ayırmaya bölüm denir. Burada bölüm tuzu bölmekle açıklanmıştır. Bu da ya tuzu belli parçalara ayırmak ya da tuzun türlerini ayırmaktır. Kaya tuzu, sofraya tuzu gibi.

1943 mantık kitabında tanım, bir terimin işlemi sentez halinde ifade etmek veya yakın cinsi ile yakın ayrımı birleştirerek ifade etmek demektir. Buğday, ekmek yapılan besleyici bir nebattır gibi. Tanım, bütün kaplamını içine almalı ve kendinden olmayanı kabul etmemelidir. 2011 mantık kitabında tanım, bir şeyin içeriğinin ne olduğunu açıklamaktır. “Nedir?” sorusuna verilen cevaptır. Bir kavramın işlemi ortaya koyan zihin işlemidir. Aristo'ya göre tanım, özün araştırılmasıdır. Tanım, kavramın işlemi tayin eden zihin işlemidir (Öner, 1998:47). Buna göre 1943 mantık kitabında “tanım” ifadesinin tanımı Porphyrios ağacına göre yapılmıştır. 2011 mantık kitabında ise Aristo'nun ve Necati Öner'in tanımları temelinde tanım yapılmıştır.

1943 mantık kitabına göre terimler arasında bağıllık kurmaya önerme denir. Şeker tatlıdır gibi. Her önermenin üç ögesi vardır. Bunlar özne, yüküm ve koşaçtır. Örnekte “şeker” özne, “tatlı” yüküm ve “dır” koşaçtır. 2011 mantık kitabında ise önerme, doğruluk değeri taşıyan ifadedir. İfadenin doğruluk değeri taşıması doğru ya da yanlış bir değer alması demektir. Önerme kesin bir yargı bildirir. Ayrıca bir cümlemin önerme olabilmesi için özne-yüklem ve ikisini birbirine bağlayan “bağ”dan oluşması gerekir. Örnek: Pınarbaşı Kayseri’nin ilçesidir. Burada Pınarbaşı özne, Kayseri’nin ilçesi yüklem ve “dir” bağıdır.

1943 ve 2011 mantık kitaplarında “yüküm” ile “yüklem” kavramlarının aynı anlamda kullanılmıştır. Ayrıca “koşaç” ve “bağ” ifadelerinin de aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim literatüre de bakıldığında bu kavramların birbirine karşılık geldiği görülmektedir. Grünberg ve diğerleri (2003:78)’ne göre koşaç, özne-yüklem önermesinde özne ile yüklemi birbirine bağlayan ‘dir’ (‘dirlar’) ya da ‘değildir’ (‘değildirler’) biçimindeki deyimdir.

1943 mantık kitabında önerme niceliklerine göre tümel ya da tikel olur. Niteliklerine göre olumlu ya da olumsuz olurlar. Yükümü tasdik eden önermeler olumlu, inkâr eden önermeler olumsuzdur. Bunlar da 4 şekildedir. 2011 mantık kitabında da aynı sınıflama ve açıklama vardır. Burada olumlu önerme, yüklemde belirtilen özelliğin öznede bulunduğunu gösteren önerme olarak tanımlanmıştır. Olumsuz önerme ise, yüklemde bildirilen özelliğin öznede bulunmadığını gösteren önerme olarak açıklanmıştır. Sonuçta yükümü tasdik etmek yüklemde bulunan özelliği onaylamak demektir. İnkâr etmek ise bu özelliği onaylamamaktır. Bu bağlamda açıklamalar birbirine yakındır.

1943 mantık kitabına göre bilinen iki önermeden üçüncü bir önermeye geçmeye usavurma denir. Buna karşılık 2011 mantık kitabında bu kavram akıl yürütme olarak tanımlanmıştır. Buna göre akıl yürütme; zihnin, birbiriyle ilişkili önermelerden yeni bir önerme çıkarması işlemidir. Ayrıca çıkarım akıl yürütme olarak ifade edilmiştir. Çıkarım bir ya da birden fazla önermeden yeni önerme ya da önermeler elde etmektir. Bu tanımda diğerlerinden farklı olan durum bir önermeden de sonuca gidilebildiği ve bu işin çıkarım ya da akıl yürütme olduğudur. Özlem (1994:29)’e göre akıl yürütme, en az iki düşünce arasında bu düşüncelerden en az birini öbürünün kanıtlayıcı olarak ele alıp buradan sonuca ulaşmaktır. Başka bir ifadeyle akıl yürütme kanıtlama, ispat denilen düşünme işlemidir.

1943 mantık kitabına göre her usavurmanın en az üç ögesi vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Bütün insanlar duyguludur. (Öncül)

Ahmet insandır. (Öncül)

O halde, Ahmet de duyguludur. (Sonurgu)

2011 mantık kitabında kıyastaki son önerme sonuç önermesi olarak adlandırılmıştır. Yani 1943 mantık kitabındaki sonurgu kavramı, 2011 mantık kitabındaki sonuç kavramına karşılık gelmektedir.

1943 mantık kitabına göre eğer, usavurmada çıkartılan sonurgu iki önermeden çıkartılıyorsa araçlı, tek önermeden çıkıyorsa araçsız bir usavurmadır. Birinciye tasım, ikinciye karşılama ve evirme denir. Burada birbirine karşı olanlar, önermelerin birbiri olan ilişkilerindeki gibi dört şekildedir. Bir önermenin niteliğini değiştirmeden nesnesini yüküm, yükümünü nesne yerine koymaktır.

Bu durum 2011 mantık kitabında kıyas konusunda ele alınmıştır. Kıyasta (tasım) öncüller ve sonuç vardır ve bu da 1943 mantık kitabındaki araçlı usavurmaya karşılık gelmektedir. İkinci usavurma olan “karşılama” kavramının, 2011 mantık kitabında “karşıtlık çıkarımlarına” ve “evirme” kavramının ise 2011 mantık kitabında döndürme çıkarımlarına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Fakat 2011 mantık kitabında “döndürme” kavramının tanımı, önermelerin niteliğini bozmadan öznesini yüklem, yüklemine özne yapmak suretiyle anlamca eşdeğer ve aynı doğruluk değerine sahip yeni bir önerme elde etme olarak yapılmıştır.

Çüçen (2006:73)’e göre döndürme, önermenin nitelik ve niceliğine dokunmadan öznesini yüklem, yüklemine özne yapmaktır. Fakat amaç doğru önermeden ona eşdeğer doğru bir önerme elde etmektir. Bu açıklama 2011 mantık kitabı ile paralellik taşımaktadır. Dolayısıyla 1943 mantık kitabındaki tanımın eksik olduğu

anlaşılmaktadır. Eksik olan nokta önermenin doğruluk değerinin değiştirilmemesi gerektiğinin vurgulanmasıdır.

1943 mantık kitabına göre araçlı usavurma tümevarım ve tümdengelim olarak iki tanedir. Tümevarım tikel olan önermeden tümel bir önermeye geçmek demektir. Bu da iki çeşittir. Bunlardan birincisi olan genel tümevarım, şekil itibariyle birbiri ile ilgili olan tikel önermelerin bağlaşımasından ortaya çıkan usavurmadır. Örneğin: Ahmet, Hasan, Hüseyin çalışkandır. Bunların hepsi insandır. Öyleyse bütün insanlar çalışkandır. İkincisi olan genişletici tümevarım, deneylerin sonucu ile elde edilir. Örneğin: Demir, bakır, kalay sıcaktan genleşir. Bunların hepsi madendir. Öyleyse bütün madenler sıcakta genleşir.

2011 mantık kitabında ise tümevarım özelden genele, parçadan bütüne ulaşma biçimindeki akıl yürütme olarak tanımlanmıştır. Ayrıca burada “eksik tümevarım” kavramının örneği ile 1943 mantık kitabındaki “genel tümevarım” kavramının örneği benzerdir. 2011 mantık kitabına göre eksik tümevarım, bir bütünü oluşturan parçaların veya sınıfı oluşturan bireylerin bütününe değil de bir kısmına dayanılarak o bütün hakkında karar vermektir. Örnek: Elif çalışır ve başarılı olur. Emre çalışır ve başarılı olur. Ahmet çalışır ve başarılı olur. O halde bütün çalışanlar başarılı olur.

Öner (1998:176)’e göre eksik tümevarım veya büyültücü tümevarım ya da bilimsel tümevarım, bir bütünü meydana getiren parçaların hepsine değil de bir kısmına dayanılarak o bütün hakkında hüküm vermektir. Sıvıya daldırılan cisim, sıvının taşıdığı cismin ağırlığına aşağıdan yukarıya itme kuvveti etkisindedir. 2011 mantık kitabındaki eksik tümevarım tanımının bu tanımdan hareketle yapıldığı anlaşılmakla beraber buradaki örneğin tam olarak bilimsel tümevarıma uygunluk göstermediği görülmektedir. Hatta 1943 mantık kitabındaki örneğin buna daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü bilimsel tümevarım deneylerin yapılabildiği bir akıl yürütmedir.

1943 mantık kitabına göre tümdengelim, tümel bir önermeden tikel bir önermeye geçmek demektir. Bu da iki çeşittir. İlki genel tümdengelimdir ve buna tasım denir. Bütün insanlar acıktır. Ahmet insandır. Öyleyse Ahmet acıktır gibi. Diğer matematikte kullanılan tümdengelimdir ve buna tanıt denir. Tasım ve tanıt şekil itibari ile birbirlerine benzerler fakat tanıtta öncülerin doğruluğu ve zorunluluğu yüzünden sonurgu hem zorunlu hem de yeni bir hakikattir. Tasımda ise sonurgu öncülerin içindedir.

2011 mantık kitabında çıkarım, akıl yürütme olarak ifade edilmiştir. Burada dolaylı çıkarım başlığında kıyas (tasım) kavramı açıklanmıştır. Ayrıca 2011 mantık kitabında tümdengelim; genelden özele, bütünden parçaya ulaşma biçimindeki akıl yürütme yöntemi olarak tanımlanmış ve bu da dedüksiyon olarak adlandırılmıştır.

Özlem (1994:38)’e göre tümdengelim kavramı dedüksiyon kavramını tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü dedüksiyon tamamen tümden gelme işi değildir. Tümden tüme ve tümden parçaya gelme işidir. Dolayısıyla tümdengelim dedüksiyon kavramının bir kısmını karşılamaktadır. Buradan hareketle her iki tarihte yazılan mantık kitaplarındaki kavramların bu açıdan sınıflandırılmasında tam bir netlik yoktur.

1943 mantık kitabına göre düzenli olmayan tasımlar vardır. Bunlardan sorit, en az dört önermeden yapılan bire usavurmadır ki sonurguyu tanıtmak için bir de kanıt getirilmiş olur. Örneğin: Bütün çalışanlar mesut olurlar. Hasan çalışmaktadır. Hasanın babası çalışarak mesut olmuştur. Öyleyse Hasan da babası gibi mesut olacaktır. 2011 mantık kitabında ise sorit basit (kategorik) kıyas başlığı içerisinde yer almaktadır. Buna göre sorit, zincirleme kıyasın bir türüdür. Kıyasın ortasındaki sonuç önermelerinin çıkarılması ile yapılır. Bütün A’lar B’dir. Bütün B’ler C’dir. Bütün C’ler D’dir. Bütün D’ler E’dir. O halde, bütün A’lar E’dir gibi.

Özlem (1994:156)’e göre sorit, ortadaki sonuç önermelerini çıkarmak ve ilk öncüldeki özne durumundaki terim ile son öncüldeki özne durumundaki terim ile son öncüldeki yüklem durumundaki terimi içeren bir sonuç önermesi elde etmek yoluyla oluşur. Sonuçta bu tanımın 2011 yılındaki tanımla benzer olduğu ve 1943 yılındaki sorit tanımına göre 2011 yılındaki sorit tanımında farklılaşma olduğu görülmektedir.

1943 mantık kitabına göre ikilem, gerek öncülü gerek sonurgusu aynı düşüncüyü müdafaa eden tasımlardır. Örneğin: Eğer devletin şefi ben isem sizi ordularına başkumandan yaptım çabuk geliniz. Eğer şef siz iseniz vatan tehlikededir, kurtarmaya geliniz. 2011 mantık kitabında ise ikilem (dilemma), öncülleri bitişik ve ayrık şartlı

önergelerden kurulan kıyastır. 1943 yılında ikilem için verilen örneğin orijinalinde şef karamı yerine hükümdar kavramı vardır. Şef kelimesinin hükümdar kelimesinin yerine kullanılması uygun değildir. Çünkü şef kelimesi hükümdar anlamına gelmez.

Alan literatüründe bazı ikilem tanımları şöyledir:

Yıldırım (1976:104)'a göre koşullu ve seçenekli önergelerin birleşmesiyle kurulan bir tasım türüdür. Çıkarımın amacı karşımızdakini iki seçenek içinde bırakarak çıkmaza sokmak ve yenilgiye uğratmaktır. Grünberg ve diğerleri (2003:63)'ne göre ise tüketici olan olanakta da aynı sonucun çıktığını dile getiren çıkarımdır. Tanımlara bakıldığında ikilem tanımlarının farklı açılardan yapıldığı anlaşılmaktadır. 1943 yılındaki mantık kitabında ikilem tanımı anlam bakımından yapılmışken 2011 yılındaki mantık kitabında biçimsel olarak tanım yapılmıştır. Fakat sonuçta her iki yılda yazılan mantık kitaplarındaki ikilem tanımları doğrudur.

1943 mantık kitabın göre antitem, atasözleri ve aforizmalarda olduğu gibi ya sonurgusu veya öncüllerden bir veya ikisi silinmiş olan tasımdır. Mademki düşünüyorum öyleyse varım gibi. 2011 mantık kitabında bu kavram eksik önergeli kıyas (entitem) olarak işlenmiştir. Buna göre entitem, öncüllerden birini veya sonucu saklı tutarak yani dile getirmeyerek yapılan kıyastır. Sonuçta entitem kavramlarının tanımları her iki kitapta da paralellik taşımaktadır.

1943 mantık kitabında Aristoteles'e göre mantık ilkeleri başlığında aklın nazım ilkeleri açıklanmıştır. Bunlar özdeşlik, çelişmezlik, nedensellik ve ereklilik ilkeleridir. Nedensellik ilkesine göre insan zihni, sebepsiz bir şeyin var olacağını hiçbir zaman kabul edemez. Zihin için her şeyin bir sebebi vardır, sebepsiz hiçbir şey mevcut olamaz. Ereklilik ilkesine göre her şeyin bir gayesi vardır, her şey bir şey için vücuda gelmiştir. Bu ilke daha çok tekniğin ve kilgil (pratik) hayatın dayandığı ilkedir. İnsan zihni bu ilkelere göre düşünür. Bunlara uygun olmayan düşünce yanlıştır. Aklın nazım ilkeleri derken akli, düşünmeyi düzene koyan ilkeler kastedildiği anlaşılmaktadır. 2011 mantık kitabında ise akıl ilkeleri başlığı altında özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkânsızlığı ve yeter-sebep ilkeleri açıklanmıştır. Burada yeter-sebep ilkesine göre yeterli sebep olmadıkça hiçbir olgunun var olduğu, ileri sürülen hiçbir yargının doğru olduğu iddia edilemez. Doğada her olayın en az bir sebebi buna bağlı olarak da belli bir sonucu vardır. Bir önermenin doğruluğu veya yanlışlığı sebepsiz iddia edilmemelidir. Günümüz alan literatürü incelendiğinde 1943 mantık kitabındaki yeter-sebep ilkesinin nedensellik ilkesine karşılık geldiği söylenebilir. Ereklilik ilkesine akıl ilkeleri olarak değinilmemiştir. Ayrıca bu ilkeler genellikle mantık ilkeleri olarak açıklanmıştır.

1943 mantık kitabında göre belit (aksiyom) aklın apaçık ve gerçek olarak kabul ettiği ve hiçbir deneyde elde edilmemiş olan ilkeler olarak tanımlanmıştır. Buna göre belitler hem tümel hem de zorunludur ve özdeşlik ilkesine dayanırlar. Aynı ayrı üçüncü bir şeye eşit olan iki şey birbirlerine eşittir gibi. 2011 mantık kitabında ise belit yerine aksiyom kelimesi kullanılmıştır. Buna göre aksiyom, doğruluğu açıkça belli olan önergeler olarak tanımlanmıştır. Örneğin, aynı şeye eşit olan şeyler birbirlerine de eşittir. Her iki mantık kitabında da aksiyom tanımlarının ve örneklerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

1943 mantık kitabında sınıflama işinin andırış (analoji) işlemi ile yapıldığı ifade edilmektedir. Buna göre andırış özellikle biyolojinin metot olarak kullandığı bir yöntemdir. Görülebilen şeylerdeki gizli benzerlikleri ortaya çıkarmak andırıştır. Bu nedenle andırışa deneysel çözümleme adı verilir. Andırış; herhangi bir şey hakkında vereceğimiz yargıyı, o şeyi andıran diğer bir şey hakkında da vermektir. Bu daha çok karşılaştırma ile yapılır. 2011 mantık kitabında bu kavram analoji adı altında açıklanmıştır. Buna göre analoji, iki şey arasındaki benzerliğe dayanarak birisi hakkında verilen bir yargıyı diğeri hakkında da vermektir. Günümüz alan literatüründe analoji; temsil, benzetim olarak da adlandırılmaktadır. Bu kavramların hangisinin analoji kavramını tam olarak karşıladığı tartışılabilir.

Bu durum bazı kavramların Türkçeye uyarlanma sürecinde dikkat edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu süreçte uyarlanan kelimenin önceki kelimeyi tam olarak karşılayamadığı durumlar söz konusudur. Dahası bu şekildeki Türkçeye uyarlama çabalarında yazarların bakış açıları, yaşadıkları dönem, ortam, kültür ve şartlardan kaynaklı farklı kelimeler kullandıkları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu süreçte bazı kavramlar için standartlaşmış terminolojik bir karşılık oluşmadığı söylenebilir.

1943 mantık kitabındaki hakikat kavramının tanımı ile 2011 mantık kitabındaki doğru kavramının tanımları benzerlik taşımaktadır. Buna göre 1943 mantık kitabında hakikat, eşya ile anlık arasındaki uygunluktur. 2011 mantık kitabında doğru, önermenin nesnesine uygunluğudur. Bilgi doğrusu ise yargının gerçeğe uygunluğudur.

SONUÇ

Çalışmada incelenen 1943 ve 2011 mantık kitaplarında konular anlamında farklılıklar ve değişiklikler bulunmaktadır. Bu durumu mantık öğretimi programlarındaki değişikliklere bağlayabiliriz. Öğretim programlarındaki farklılıkların ise özellikle dönemsel şartlar dolayısıyla ilgi, beklenti, ihtiyaç, teknoloji ve sosyo-kültürel durumların değişiminden kaynaklandığı söylenebilir. Bu süreçte kitap yazarlarının içerik oluştururken bazı kavramların seçimindeki tercihleri de kavramların adlandırılmasındaki farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Kişiye göre farklı şekilde kavram adlandırması ve kavramlara karşılık bulunması nedenleriyle bazı kavramların anlam bakımından birbirini tam olarak karşılamaması durumu ortaya çıkmıştır.

Mantık dersinin bazı içerikleri matematik bilgileri gibi kesin ve genelin kabul ettiği içeriklerdir. Mantığın matematik gibi temel kuralları vardır. Dolayısıyla bu kurallar ve kavramlar ortam, zaman, kültür ve kişiye göre değişiklik gösteremez. Bu nedenle incelenen her iki kitapta da ortak olan, anlamı değişmeyen, benzer şekilde kullanılan kavramlar mevcuttur.

1935 mantık öğretimi programında ders kitabında olması gereken genel bilgilerin yer alması ve programda alan literatürüne ilişkin kaynakların verilmemesi nedenleriyle mantık ders kitaplarındaki kavramların bu dönemde de farklılık gösterdiği görülmektedir. Çünkü programda sınır genel şekilde çizilmiştir. Dolayısıyla yazar kavramları daha esnek şekilde seçebilmiştir. Ayrıca bu dönemdeki yoğun Türkçeleştirme çabaları nedeniyle bazı kavramlara yeni ad verilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı bazı kavramların temel anlamlarında farklılıklar ortaya çıktığı söylenebilir.

2009 mantık öğretimi programında kazanım, konu başlıkları, içerikte yer alacak temel kavramlar ayrıntılı şekilde verilmiştir. Ayrıca yazarların kitap yazarken dikkat edecekleri noktalar açık şekilde belirtilmiştir. Bunlardan dolayı 2011 mantık kitabındaki konu ve kavramlar programla tamamen paraleldir. Bunlara rağmen 2011 mantık kitabındaki bazı kavramlardaki anlam bakımından eksiklikler alıntılarının en uygun kaynaktan alınmamasından kaynaklanabilir.

Dilimizde kavramlara farklı karşılık bulma girişimleri mantık alanında kullanılan literatür kitaplarına da yansıdığından bu kitaplarda da kavram, içerik ve anlatım farklılıkları bulunmaktadır. Ders kitabındaki bilgilerin bu tür kitaplardan alınması adı geçen farklılıkların nedeni olabilir.

2009 mantık öğretimi programının 1935 programına göre ayrıntılı olması bu dönem mantık ders kitabı yazarları için olumlu bir özellik olabilir. Fakat ders kitabı yazarları öğretim programının kaynakçası dışında kaynak kullandığında alan literatüründeki kaynakları kullanmadığı gerekçesiyle eleştiri almaktadır.

Sonuçta mantık ders kitapları için standart kavramların belirlenerek içeriğin netleştirilmesi sağlanmalıdır. Dönemsel ilgi, ihtiyaç, şart ve değişimlere göre kitaplarda özü bozmadan gerekli güncellemeler yapılabilir. Hızlı bir değişim çağında olduğumuzu hesaba kattığımızda öğretim programlarının ve dolayısıyla ders kitaplarının daha sık güncellenmesi yararlı olabilir. Örneğin 1993 mantık öğretimi programı ayrıntılı şekilde 2009 yılında yenilenmiştir. Ders kitapları da bu süreçte 5 yıl süreyle kabul edildiği için süresi biten kitap, öğretim programı değişmediğinden az bir değişiklikte tekrar 5 yıl süreyle okutulmak üzere kabul edilmiştir. Böylece gerekli olan, ihtiyaç duyulan yenilikler yapılamamıştır.

Not: Bu çalışma 25-27 Nisan 2013 tarihlerinde Antalya’da 28 Ülkenin katılımıyla düzenlenen “ International Conference on New Trends in Education – ICONTE – 2013 ”da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Çüçen, A. K. (2006), *Mantık*, Bursa: Asa Kitabevi.

Grünberg T. ve Diğerleri (2003), *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.

M.E.B. (2011), *Mantık*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ongun, C. S. (1943), *Felsefe ve Sosyoloji (Ruhbilim, Mantık, Sosyoloji, Ahlak, Estetik, Metafizik)*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Öner, N. (1998), *Klasik Mantık*, Ankara: Bilim Yayıncılık.

Özlem, D. (1994), *Mantık*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Topçu, N. (2001), *Mantık*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ural, Ş. (1985), *Temel Mantık*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, C. (1976), *100 Soruda Mantık El Kitabı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

1935 Lise Programı, İstanbul: Devlet Matbaası.

2009 Lise Mantık Dersi Öğretim Programı, (29.03.2013 tarihinde <http://ttkb.meb.gov.tr/> adresinden alınmıştır).

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> (29.03.2013 tarihinde alınmıştır).